
PAULI AROLA

Kansalaiskasvatuksella kaaosta vastaan

Yhteiskuntaoppi keskustelun kohteena 1906

1880-luvulla alkoi kiinnostus autonomisen Suomen perustuslakien opettamiseen kasvaa. Kun kolmas yleinen opettajankokous oli vuonna 1890 kiinnittänyt yhteiskuntajärjestystä koskevantiedon tarpeellisuuteen huomiota, liitti M.G. Schybergson Suomen historian oppikirjaansa suppean katsauksen yhteiskuntalaitokseen. Varsinainen yhteiskuntaopin opetus sai kansanopistoissa herätteitä Skandinavian maista. 1

Käsitys yhteiskuntaa koskevan opetuksen välttämättömyydestä alkoi kuitenkin kasvaa sitä mukaa kuin Suomen autonominen asema Venäjän yhteydessä vaati autonomian perusteiden, perustuslakien, opettamista. 2

Keskustelu yhteiskuntaopista voimistuu

Yhteiskuntaoppia koskeneen keskustelun ensimmäinen huippu sijoittui suurlakon jälkeiseen eduskuntaudistuksen aikaan hiukan ennen vuoden 1906 yleistä opettajankokousta. Mitään suurta keskusteluintoa ei ollut ennen vuotta 1906. Toisaalta keskustelunhalu väheni nopeasti, jo nopeammin kuin vuonna 1906 asetettu koulukomitea suositteli yhteiskuntaopin ottamista opetusohjelmaan reaalilyseoiden viidensillä ja lyseoiden viimeisillä luokilla. Yhteiskuntaoppia suositeltiin myös tyttökouluihin. Opetus kuului historian opetuksen yhteyteen. 3

Seuraavaksi palattiin asiaan laajemmin vasta vuosien 1917-1918 valtiollisen kriisin jälkeen.

Vuoden 1905 tapahtumat Venäjällä ja Suomessa mullistivat hetkessä kotimaisen yhteiskuntajärjestyksen. Venäjän ja Japanin välisen sodan vaikutuksesta alkanut suurlakko levisi Suomeen lokakuun ja marraskuun vaihteessa 1905. Noin viikon mittainen lakko nosti esiin kaksi vaatimusta: vaatimuksen laillisten olojen palauttamiseksi eli venäläistämisen lopettamiseksi ja erityisesti sosiaalidemokraattien taholta vaatimuksen kansanedustuslaitoksen uudistamisesta yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden pohjalle. Molemmat toteutuivat, kun marraskuun manifesti lopetti venäläistämistoimet ja keväällä 1906 saatiin aikaan eduskuntauudistus.

Itsevaltiaasti hallittua keisarikuntaa ja sen yhteydessä ollutta autonomista Suomen suuriruhtinaskuntaa ajatellen tilanne oli vallankumouksellinen. Poliittisia vaatimuksissa esittivät väkijoukot ja torikokoukset, muodostettiin kaarteja. Vuoden 1907 eduskuntavaalit toteuttivat sitten jonkinlaisen "kansanvallan", jota vanha säätyjärjestelmä ei edustanut.⁴

Vuoden 1906 kirjoittelun purkauksenomaisuutta selittää tapahtumien nopeus: Venäjän ote heltisi äkkiä ja yhtä nopeasti avautui kansanvallan mahdollisuus. Samalla alkoi laaja yhteiskunnallinen aktivoituminen, joka ilmeni yhdistystoiminnan nopeana laajenemisena.⁵

Yleisesti tunnelmat olivat aluksi optimistisia. Tämä käy esimerkiksi ilmi Suomen kasvatusopillisen yhdistyksen aikauskirjan päätoimittajan V.T. Rosenqvistin pääkirjoituksesta vuonna 1906. Se oli otsikoitu Ny tid. Kirjoitus antoi ymmärtää, että elettiin koulureformin toivossa.⁶ Tämä optimismi löi leimansa myös koulukirjoihin.⁷

Lucina Hagman piti esimerkiksi Kasvatusopillisen yhdistyksen kokouksessa 9.3.1906 alustuksen, jossa hän kaavaili perusteellista koulujärjestelmän uudistusta. Sen taustana oli yhteiskunnallisten, kansallisten ja valtiollisten ihanteiden muutos. Alustajan mielestä kaivattiin kansaa palvelemaan tarkoitettu uusia kansalaisia kasvattava yhtenäinen kansalaiskoulu, jossa opetettaisiin mm. yhteiskuntaoppia.⁸

Käydyssä keskustelussa alustus sai myönteisen vastaanoton. Yliopettaja Snellman luonnehti sitä punaiseksi ja kapinalliseksi ja sen takia hyväksi. Hän arveli, että "kun me nyt ehkä seisomme uuden kansallisen herätyksen kynnyksellä, niin hyvä on siihenkin nähden kuulla tällaisia laajalle meneviä ehdotuksia." 9

Tässä vaiheessa kumouksellisuus ja punaisuus oli myönteistä. Se tuntui avaavan vapauden ja johtavan johonkin uuteen. Yhteiskuntaelämässä tuo uusi merkitsi kansalaisen ja kansalaisyhteiskunnan läpimurtoa. 10

Keskustelu yhteiskuntaopista

Lähtökohta keskustelulle tuntuu olleen sikäli hyvin yhtenäinen, että muuttuneen valtiollisen tilanteen ja kansanvaltaisuuden katsottiin vaativan kansalaiskasvatusta. Yhteiskuntaopin opetuksen saaminen kouluihin oli juuri siksi tarpeellista. Erityisen sopivaksi katsottiin yhteiskuntaopin sijoittaminen kansakouluun, kansakoulujen jatko-opetukseen sekä kansanopistoihin, siis sellaisiin koulumuotoihin, joissa valmennettiin käytännön yhteiskuntaelämää varten. 11

Yhteiskuntaopin opettamisen yhtenä perusteena pidettiin kuitenkin myös uuteen yhteiskunnalliseen tilanteeseen liittyneitä uhkia: V.T. Rosenqvistkin korosti pääkirjoituksessaan vapauden ja vastuun kulkevan käsi kädessä. Myöhemmin hän palasi samaan teemaan tuomitessaan nuorison politisoimisen ja politikoinnin. 12

Terävimmän asian ilmaisi Oskari Mantere:

"-- ei saata olla asettamatta korkeita vaatimuksia kansansivistykselle yleensä ja erittäin kansan valtiolliselle kypsyydelle. Eihän mikään saata ajan pitkään olla vaarallisempaa ja turmiota tuottavampaa kuin jättää ratkaisuvallta valtiollisissa ja yhteiskunnallisissa asioissa, joista koko kansan ja sen yksityisen jäsenen onni ja menestys kuin myös kansallisen sivistyksen edistys suureksi osaksi riippuvat, kansalaisille, joilta puuttuu tiedollisia ja siveellisiä edellytyksiä tällaisen vallan käyttämiseen.

Joukkojen tyrannia, jossa valistunut ajatustapa ja siveellinen edesvastuuntunto eivät pääse vaikutukseen, on varmaankin yhtä turmiollinen kuin syystä moitittu 'harvainvalta'." Mantere näki yhteiskuntaopin opettamisen välttämättömyytenä. Tietämättömyys oli hänen mielestään maaperä kiihotukselle yhtä lailla kuin vanhoilisuudellekin.¹³

Viime kädessä ei kuitenkaan ollut kyse vain yhteiskunnallisen tiedon lisäämisestä vaan "siveellisen luonteen" kehittamisestä, joka oli aikakauden kasvatuksen keskeisiä tavoitteita.¹⁴ Tavoitteena oli ihminen, joka pystyi pysymään omaksumansa vakaumuksen takana ja edistämään yleisiä arvoja eikä ollut altis ulkonaisille vaikutteille - varsinkaan agitaatiolle.¹⁵

Sivistyneistö pelkäsi massojen tuomaa anarkiaa. Massoja edusti lähinnä työväenliike.¹⁶ Kasvattajat käyttivät siis puheenvuoronsa sosialismia vastaan. Olihan agitaatio sen edustamaa toimintaa. Koko sosiaalisuus, yhteiskunnallisuus, liittyi ihmisten mielikuvissa sosialismiin. Yhteiskunnallinen kysymys oli kysymys sosialismista.¹⁷ Yhteiskuntaopilla oli siis anarkiaa ja vastuuttomuutta hillitsevä tehtävä.

Yhteiskunnan historiallinen kehitys

Mitä näkemyksiä yhteiskuntaopilla sitten tahdottiin vahvistaa ja edistää? Yhteiskuntaopillista ainesta nähtiin useassa kouluaineessa, historiassa, maantiedossa ja uskonnossa. Niissä oli kysymys yhteiskuntaetiikasta. Yhteiskuntaopin katsottiin sopivan luontevimmin kuitenkin historian opetuksen yhteyteen.¹⁸

Ajatukset ilmenevät parhaiten siitä keskustelusta joka käytiin yhteiskuntaopin opetuksen systemaattisuudesta ja historiallisuudesta. Asiasta kirjoittaneet, esim. K.R. Melander ja Oskari Mantere, olivat yleensä historioitsijoita. Historiallisten näkökohtien korostaminen on tältä osin ymmärrettävää. Keskeisiä historiallisuuden perusteluja oli

kaksi: Ei pidetty tarkoituksenmukaisena uuden oppiaineen tuomista kouluun, jossa niitä oli jo ennestäänkin lukuisia. Toiseksi oltiin sitä mieltä, että yhteiskunnan kehityksen esittäminen edellytti historiaa, ei kuivaa systemaattisuutta. 19

Mitä historiallisuus oli? Historiallisuuden sisältö käy ilmi parhaiten oppikirjaversailusta. Koska varsinaista opetussuunnitelmaa ei käsitteen nykymerkityksessä ollut olemassakaan, opetussuunnitelma oli olemassa vasta, kun se oli kirjoitettu oppikirjaksi.

Oppikirjaversailun pohjana on vuosisadan alkuvuosina käytetyt yhteiskuntaopit: C.M. Schybergsonin Suomen historian oppikirjan yhteiskuntaoloja kuvaava liite vuodelta 1890, P. Munchin yhteiskuntaoppi vuodelta 1904, alun alkaen tanskan kielestä käännetty oppikirja, joka oli sovellettu Suomen oloihin, E. Vestin kirja vuodelta 1905 ja O.A. Hainarin Suomen yhteiskuntaoppi vuodelta 1908. Schybergsonin esitys oli Suomen historian lisälehtiä. Vestin teos oli ratkaisultaan samanlainen kuin Schybergsonkin. Much ja Hainari taas olivat systemaattisia yhteiskuntaolojen esittelyjä. 20

Much poikkesi tanskalaisen lähtökohtansa takia olemassaolevista. Se tarkasteli yhteiskuntaa yleisemmältä kannalta ja siinä oli jopa sosialismin esittelyä. 21 Se nosti esiin yleisiä kansanvallan ihanteita, vapauden, yhdenvertaisuuden ja veljeyden. 22 Teoksen toiseen painokseen oli ilmestynyt Suomen autonomista asemaa koskevia aineksia. 23

Schybergsonin ja Vestin teokset tekivät yhteiskuntajärjestyksestä historian kylkiäisen. Hainarin oppikirja taas liitti yhteiskuntaolot "historialliseen kehitykseen". Sen luonne paljastuu Hainarin kirjan esipuheesta: "Suomi on meidän isänmaamme. Se on luonnon lahja Suomen kansalle. Autiona, karuna, äärettömien metsien peittämänä korpena oli tämä tuhansien järvien maa, kun esivanhemmat ottivat sen haltuunsa. Polvi polvelta on kansamme sitä aineellisesti ja henkisesti viljellyt. Näin on syntynyt suomalainen sivistys. Vuosisatorjen kulussa on kansamme luonut itselleen lakeja ja laitoksia tämän viljelystyön turvaksi. Näin on meillä kehittyntä kotoinen yhteiskuntajärjestys. Ne

ovat meidän kalleimmat ajalliset aarteemme. Jokainen sukupolvi on kutsuttu näitä aarteita vaalimaan ja kartuttamaan jälkeentulevien sukupolvien onneksi. Jota palavampi on meissä isänmaanrakkkaus, jota valveutuneempi on meissä kansallishenki, sitä tunnollisemmin me kukin työssä ja toimessa tämän velvollisuutemme täytämme. Toinen kansalainen antaa isänmaalle käsivarsiansa voiman, toinen henkisen tarmonsa. Kaikki me annamme sille sydämemme.”²⁴

Katkelma paljastaa ajan suomalaisille oppikirjoille yleisen ja yhteisen näkemyksen historian kulusta: kansakunta kasvoi kohti vapauttaan. Kirjoissa korostettiin yhteiskunnallisia oikeuksia ja velvollisuuksia. Sen sijaan yhteiskunnallisia ristiriitoja kirjat eivät käsitelleet. Yleissävy oli sama olipa tarkastelun kohteena vanha Schybergson, Vest tai modernimpi Hainari.

Sekä arvostuksiltaan että sisällöltään Hainarin kirja oli kansallinen, kansallista yhteenkuuluvuutta korostava. Sen myöhemmästä painoksesta saattoi löytää myös epäsuoraa venäläisten arvostelua, mutta ei sosialismin esittelyä.²⁵ Yhteiskuntaoppia koskeneessa keskustelussa ei autonomian puolustamista kuitenkaan esitetty yhteiskuntaopin opetuksen perusteena. Kuitenkin opettajat ymmärsivät varmasti tarkoituksen, kun Hainari perusteli oman yhteiskuntajärjestyksen tuntemisen tarpeellisuutta sillä, että näin pystyi “arvostelemaan aikansa rientoja”.²⁶ Näihin rientoihin kuuluivat myös venäläistämistoimet. Oppikirjoissa korostui kansakunnan suhde emämaahan, Venäjään.

Säilyttävä yhteiskuntaoppi

Mitä yhteiskuntaopin opetus sitten oli? Se oli yhteiskuntaa koskevien käsitysten systematisoimista ja ajankohtaistamista olemassaolleen historiankäsityksen pohjalta. Mikään oma tiedonalansa se ei missään nimessä ollut vaikka esimerkiksi Hannes Gebhard maanviljelyslyseoiden tarpeellisuutta koskeneessa keskustelussa yhteiskuntatieteiden merkitystä.²⁷ Yhteiskuntaoppi käsitteli yhteiskuntajärjestystä ja yhteis-

kuntamoraalia.28 Oppikirjoista päätellen sen kotimaisena aatteellisenä taustana oli 1800-luvun näkemys kansakunnan kasvusta kohti vapautta.

Yhteiskuntaoppi pyrki säilyttämään ja vahvistamaan näkemystä yhteiskunnasta, ei problematisoimaan sitä. Se pyrki puolustamaan olemassaolevaa yhteiskuntakäsitystä "repiviä" voimia vastaan ja lujittamaan kansakuntaa. Autonomisella suuriruhtinaskunnallahan oli olemassa myös ulkoinen uhka, Venäjä.

VIITTEET

1. Melander, K.R. 1911, 295-296.
2. Andersson, Håkan 1979, 249-252.
3. Komiteanmietintö 1908, 124-126 ja 235. Melander, K.R. 1911, 296-297.
4. Jussila, Osmo 1996, 76-79.
5. Alapuro, Risto - Stenius, Henrik 1989, 40-43.
6. Rosenqvist, V.T. 1906a, 4-5.
7. Hainari, O.A. 1908 51.
8. Hagman, Lucina 1906, 185-186.
9. Hagelin, Sam. 1906, 222, keskustelun yleissävystä 219-228.
10. Pulkkinen, Tuija 1989, 67-69.
11. Hagman, Lucina. 1906, 191-192. Mantere, Oskari 1906, 395.
12. Rosenqvist, V.T. 1906a, 4-5. 1906b, 242-243.
13. Mantere, Oskari 1906, 353-355.
14. Andersson, Håkan 1979, 192-198 Vrt. Soininen, Mikael 1908, 19.
15. Mantere, Oskari 1906, 355.
16. Haapala, Pertti 1995, 147-148. Sarajas, Annamari 1962, 136-154.
17. Esim. Adler, Georg 1905. Malinen, V. 1907, 391.
18. Melander, K.R. 1911, 296.

19. Heikel, I.A. 1906, 53, 56. Melander 1911, 301.
20. Schybergson, M.G. 1890. Munch, P 1904. Vest, E. 1905. Hainari, O.A. 1908.
21. Munch, P. 1904, 9 ja 66-69.
22. Munch, P. 1904, 76-78.
23. Munch, P. 1908, 9, 21.
24. Hainari, O.A. 1908, 1.
25. Esim. Hainari, O.A. 1912, 66-69, vrt. 1908.
26. Hainari, O.A. 1908, 2.
27. Gebhard, Hannes 1907b, 15-16.
28. Gebhard, Hannes 1907a, 255. Vrt. Heikel, I.A. 1906, 53.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Painetut lähteet

- Adler, Georg 1905. Yhteiskunnallinen kysymys. Suom. Kyösti Järvinen. Helsinki: Otava.
- Gebhard, Hannes 1907a. Maanviljelyslyseo. Aika 9-21.
- Gebhard, Hannes 1907b. Vastaako maanviljelijäin yhteiskunnallinen sivistys uuden ajan vaatimuksia. Aika, 251-258.
- Hagelin, Sam. 1906. Kasvatusopillisen yhdistyksen keskustelemukset. Kasvatusopillisen yhdistyksen aikakauskirja XLIII 1906. Helsinki 1907, 219-228.
- Hagman, Lucina 1906. Koulukysymys sosiaaliselta kannalta. Kasvatusopillisen yhdistyksen aikakauskirja XLIII 1906. Helsinki 1907, 185-1904. Hainari, O.A. 1908. Suomen yhteiskuntaoppi kansaa ja kouluja varten. 1. painos. Porvoo: WSOY.
- Hainari, O.A. -Hjelt, Aug. 1912. Suomen yhteiskuntaoppi kansaa ja kouluja varten. 2. painos. Porvoo: WSOY.
- Heikel, I.A. 1906. Medborgarbildning. Kasvatusopillisen yhdistyk-

sen aikakauskirja XLIII 1906, 52-58.

-Komiteamietintö 1908. Alkeisoppilaitosten ja tyttökoulujen järjestelyehdotus. Komitean mietintö I. Helsinki.

-Malinen, V. 1907. Taloustieteen ja historianopetuksen kosketuskohtia. Kasvatusopillisen yhdistyksen aikakauskirja XLIV 1907, 391-394.

-Mantere, Oskari 1906. Yhteiskuntaoppi kouluopetuksessa. Kasvatusopillisen yhdistyksen aikakauskirja XLIII 1906, 351-359.

-Melander, K.R. 1911. Yhteiskuntaoppi kouluissamme. Historiallinen Aikakauskirja, 295-302.

-Munch, P. 1904. Yhteiskuntaoppi. Tanskankielestä mukailleen suomentanut Ilmari Blomstedt. Tieteen työmailta 6. 1. painos. Helsinki: Otava.

-Munch, P. 1908. Yhteiskuntaoppi. Suomen oloihin sovittanut K.J. Ståhlberg. 2. painos. Helsinki: Otava.

-Rosenqvist, V.T. 1906a. Ny tid. Suomen kasvatusopillisen yhdistyksen aikakauskirja XLIII 1906. Helsinki 1907, 1-5.

-Rosenqvist, V.T. 1906b. Respekt för ungdomen! Suomen kasvatusopillisen yhdistyksen aikakauskirja XLIII 1906, 239-243.

-Schybergson, M.G. 1890. Lärobok i Finlands historia för lyceernas och fruntimmerskolornas högre klasser. Helsingfors: G.W. Edlund.

-Soininen, Mikael 1908. Yleinen kasvatusoppi. Kolmas painos. Helsinki: Otava.

-Vest, E. 1905. Finlands historia och samhällsskick. 1. uppl. Vasa: G.W. Edlund.

Kirjallisuus

-Alapuro, Risto - Stenius Henrik 1989. Kansanliikkeet loivat kansankunnan. Teoksessa: Alapuro, Risto ym. (Toim.) 1989. Kansa liikkeesä. Vaasa: Kirjayhtymä, 8-52.

-Andersson, Håkan 1979. Kampen om det förflutna. Studier i

historieundervisningens målfrågor i Finland 1843-1917. Acta Academiae Aboensis. Ser. A. Humaniora Vol. 57 nr 1. Ekenäs.

-Haapala, Pertti 1995. Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914-1920. Helsinki: VAPK.

-Jussila, Osmo 1996. Suomi suuriruhtinaskuntana. Teoksessa: Jussila, Osmo - Hentilä, Seppo - Nevakivi, Jukka, Suomen poliittinen historia 1809-1995. Juva: WSOY, 9-92.

-Pulkkinen, Tuija 1989. Kansalaisyhteiskunta ja valtio. Kaksi perinnettä poliittisen julkisuuden muotoutuessa. Teoksessa: Alapuro, Risto ym. (Toim.) 1989. Kansa liikkeessä. Vaasa: Kirjayhtymä, 54-69.

-Sarajas, Annamari 1962. Viimeiset romantikot, Kirjallisuuden aatteiden vaihtelua 1880-luvun jälkeen. Porvoo: WSOY.